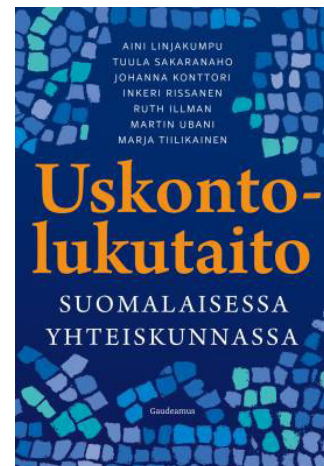

Miten uskontoa luetaan?

Linjakumpu, Aini, Tuula Sakaranaho, Johanna Konttori, Inkeri Rissanen, Ruth Illman, Martin Urbani ja Marja Tiilikainen. 2023. *Uskontolukutaito suomalaisessa yhteiskunnassa*. Helsinki: Gaudeamus. 207 sivua.

Tuija Hovi

Keskustelu yhteiskunnan sekularisoitumisesta eli maallistumisesta on kääntynyt jo vuosikymmeniä sitten keskusteluksi siitä, kuinka uskonto ei olekaan häviämässä vaan sen paikka yhteiskunnassa on merkittävästi muuttunut. Uskonnon institutionaalisen näkyvyyden sijaan tutkijoiden kiinnostus on kohdistunut siihen, miten monin erilaisin tavoin uskonnollisuus ja katsomukselliset näkemykset arjessa ilmenevät, ja miten maallisen ja uskonnollisen raja liikkuu esimerkiksi kulutuksen näkökulmasta tarkasteltuna. Nykypäivän suomalaisen yhteiskunnan moniarvoisuus ja -kulttuurisuus laventaa uskonnon ja henkisyyden kirjoa. Tämä tulee esiin monella tapaa yhteiskunnan eri sektoreilla esimerkiksi ylijarjaiten kulttuuristen vaikutteiden myötä.

Uskontolukutaito suomalaisessa yhteiskunnassa on tilinpäätös Suomen Kulttuurirahaston rahoittamasta monitieteisestä Argumenta-hankkeesta vuosina 2019–2020. Argumenta-hankkeiden tavoitteena on tarkastella kiistanalaisia ja yhteiskunnallisesti haastavia aiheita tieteidenvälisellä otteella. Tämä nimenomainen hanke toi yhteen suomalaisia uskontotieteilijöitä, politiikan tutkijoita, kasvatustieteilijöitä ja sosiologeja. Järjestämiensä tapahtumien myötä tutkijat kaavoittivat eri näkökulmista käsin uskontolukutaito-käsitteen (*religious literacy*) käytettävyyttä tarkasteltaessa uskontojen ja katsomusten paikkaa ja roolia tämän päivän muuttuvassa yhteiskunnassa. Kirjan tavoitteena on antaa työkaluja ja ymmärrystä niin eri alojen asiantuntijoille kuin muillekin kansalaisille, jotka arjessaan kohtaavat toisistaan eriäviä katsomuksellisia näkemyksiä.

Kirjoittajat ovat onnistuneet hyvin luonnehtimaan uskontolukutaidon moniulotteisuutta, tarvetta ja paikkaa erilaisten lukutaitojen (vrt. monilukutaito, medialukutaito) rintamalla. Teos perustelee vakuuttavasti uskontolukutaidon kehittämisen tärkeyttä ei pelkästään kirjallisena taitona vaan käytännöllisenä kansalaistaitona elämän eri aloilla.

Ymmärrys, kontekstualisointi ja kriittisyys

Avainsana uskontolukutaidolle on moninäkökulmaisuus. Se kattaa niin yksilö-, yhteisö- kuin yhteiskuntatasonkin. Kirjoittajat painottavat perustellusti uskontolukutaidon ja uskonto-sensitiivisyyden eroa. Uskontolukutaitoinen ei siis tarkastele uskontoa pelkästään uskonnon omista näkökulmista käsin. Sen sijaan tai sen ohella on pyrkimys ymmärtää uskontojen paikantuneisuus yhteiskunnallisten, historiallisten ja taloudellisten tekijöiden kentillä, kuin myös suhteessa lainsäädäntöön, perinteisiin ja kulttuuriin, arvoihin ja aatteisiin sekä muuttoliikkeisiin. Tässä valossa olennaista on erilaisuuksien kohtaamisten analyttinen huomioiminen.

Vaikka uskonto itsessään on abstrakti käsite, jota on tunnetusti vaikea määrittää, se on tavalla tai toisella läsnä kaikessa, niin viranomaistoiminnassa kuin yksityisemmässä arjessakin, kuten esimerkiksi kulutustottumuksissa ja ajankäytössä. Uskonnon paikantuneisuus avautuu valaisevasti esimerkillä hindulaisuudesta, leimallisesti intialaisesta uskonnosta. Lukemattomia variaatioita sisältävänä uskontoperinteenä se näyttäytyy hyvinkin erilaisena riippuen siitä, ollaanko Intiassa vai Yhdysvalloissa, Isossa-Britanniassa vai peräti Suomessa, jossa hindulaisuuden kannattajakunta ja sen myötä uskontoperinteen juurtuneisuus (*embeddedness*) on siinä määrin vähäistä, että jopa tiettyjen rituaalien toimittaminen voi kariutua käytännön hankaluuksiin. Pohjoismaissa taas kristinusko toimii vahvasti paikantuneena uskontona niin, että se on vuosisatojen aikana juurtunut osaksi yhteiskuntajärjestystä yhdistäen kaikki elämänalueet toisiinsa. ”Juurtunut uskonto” tuntuu itsestään selvältä siihen asti, kunnes kohdataan toiseen kontekstiin sidoksissa oleva uskontokäsitys. Kirjoittajat korostavat, että uskontolukutaidossa on kyse myös vuorovaikutuksesta ja kontekstualisoinnista, toisin sanoen sen ymmärtämisestä, että uskonnot ja uskonnolliset toimijat eivät ole muuttumattomia vaan ne paikantuvat ympäristöönsä eri tavoin eri aikoina. Tällaisten prosessien havaitsemiseen tarvitaan usein etnografiaa – mielellään pitkäkestoista tai toistuvaa – joka kohdentuu eritoten arkielämän tasoon ja niin kutsuttuun elettyyn uskontoon.

Tärkeä teema, jota kirjassa käsitellään monipuolisesti, on uskonnon edustajuus ja valta: kenellä on oikeus puhua ”uskonnon äänellä” ja määrittellä, miten uskoa ja elää oikein. Tämä on kysymys, joka liittyy olennaisesti myös tutkimuksen tekemiseen uskonnollisten yhteisöjen parissa. Kuten kirjoittajat muistuttavat, jos tutkimus keskittyy vain instituutioihin ja uskonnollisten yhteisöjen vastuuhenkilöihin ja johtajiin tai pelkkiin virallisiin kannanottoihin, katveeseen jää laaja skaala erilaisia tapoja olla uskonnollinen saman uskontoperinteen piirissä. Esimerkiksi ruotsalaisista muslimieistä on arvioitu noin kolmanneksen harjoittavan uskontoaan aktiivisesti, kun taas suuri osa Ruotsin muslimiväestöstä suhtautuu uskontoon vaihtelevasti tai välinpitämättömästi. Vastaava tilanne toistuu Euroopan muissakin maissa, joissa muslimiväestö on etnisesti, kielellisesti, opillisesti ja kulttuurisesti hyvin moninainen jopa yhden maan sisällä. Uskonnotutkimuksessa tilannetta kuvataan käsitteellä ”superdiversiteetti” (ks. Martikainen & Pöyhönen 2023). Ylirajaisten uskonnollisten liikkeiden ja verkostojen yleistymisen sekä internetin mahdollistama globaali vuorovaikutteisuus luo enemmän mahdollisuuksia myös yksilöllisen toimijuuden rakentamiselle ohi perinteisten opillisten auktoriteettien. Muun muassa näiden prosessien ymmärtäminen vaatii kontekstualisoivaa ja kriittistä uskontolukutaitoa – ja etnografiaa.

Median valta ja uskonnon kulttuuristuminen

Median, yhteiskunnallisen päätöksenteon ja politiikan areenoilla uskonto näyttelee varsin näkyvää roolia tänä päivänä. Suomessa evankelis-luterilainen kansankirkko on saanut paljon palstatilaa esimerkiksi sellaisissa kiistakysymyksissä kuin samaa sukupuolta olevien kirkollisessa vihkimisessä ja uskonnonharjoittamiseksi tulkittavien kalendaaristen koulujuhlien järjestämisessä. Myös yksittäisten kansanedustajien uskonnollisesti motivoituneet kannanotot – useimmiten herätysliiketaustoista nousevat – ovat herättäneet keskustelua. Tämä kaikki kertoo, miten herkästi monien erilaisten toimijoiden kautta uskonto politisoituu yhteiskunnassa. Siitä onkin jo lyhyt matka sosiaalisen median vihapuhealustoille.

Kirjoittajat analysoivat näitä uskontoihin liittyviä yhteiskunnallisia keskusteluja osoittaen, että kyse ei ole pelkästään kyseisistä uskonnollisista instituutioista, vaan niiden kautta käsitellään muita tärkeiksi koettuja yhteiskunnallisia teemoja. Olennaista on erottaa, onko kyseessä uskonnollinen diskurssi vai uskontodiskurssi, toisin sanoen perustellaanko näkemyksiä uskonnon avulla vai onko kysymys uskontoa koskevasta puheesta ilman uskonnollista argumentaatiota. Pohdittavaksi jää, onko uskonto ylipäätään se asia, jota varsinaisesti käsitellään, kun uskonnolla argumentoidaan jotain.

Median käsittelemissä teemoissa on kätkeytyä myös jo edellä mainittu vallan problematiikka. Keneltä kysytään, kun kysytään uskonnosta? Uskontolukutaidon näkökulmasta mediassisällöissä tulee kiinnittää huomiota siihen, keneltä kommenttia pyydetään, ovatko he uskonnollisia auktoriteetteja vai pääsevätkö ääneen ihmiset, joita asia koskee. Jos imaamilta kysytään, hän esittää todennäköisesti erilaisia näkemyksiä musliminaisten pukeutumisesta kuin huivia käyttävät musliminaiset itse. Tutkimuksen piirissä etnografinen ote on keino tuoda erilaisia näkökulmia esiin, mitä esimerkiksi maahanmuuttoon ja ylisukupolvisuuteen liittyvät tutkimukset uskonnosta heijastavatkin (esim. Isotalo 2015; Kupari 2015; Pauha & Bahmanpour 2022).

Uskonnon kulttuuristuminen on mielenkiintoinen juurrutuskonsti, jota kirjoittajat pohtivat Suomessa kiivaana käydyn Suvivirsi-keskustelun kautta. Valtauskonnon kulttuuristumisessa on kysymys jopa vuosisatojen yli ulottuvasta prosessista, joka tahattomasti hioo alun perin uskonnollisen perinteen pikkuhiljaa osaksi kyseenalaistamatonta kansallista kulttuuria. Suvivirren tapauksessa se halutaan nähdä pikemminkin suomalaisena kuin luterilaisena tapana. Omassa tutkimuksessani on mielenkiintoinen esimerkki siitä, kuinka karismaattisesta kristillisyydestä ammentava kansainvälinen esirukouspalvelu Healing Rooms lanseerattiin tietoisesti suomalaiseen mentaliteettiin ja tapakulttuuriin sopivammaksi. Toimintamuodon Suomeen tuoneet organisaation vastuuhenkilöt kuvasivat työtään sananmukaisesti tarkoin harkituksi ja tietoisesti kulttuuristamiseksi (Hovi 2015). Kirjoittajien mukaan uskonnon kulttuuristuminen koskee ennen kaikkea valtakulttuurin symboleja ja perinteitä. Ne eivät ylisukupolvisina prosesseina ole tiedostettuja. Sen sijaan vähemmistöt voivat pikemminkin uskonnollistua pyrkiessään löytämään oikeutetun paikkansa uskontoina ja uskonnollisina yhteisinä valtakulttuurin rinnalla.

Uskontolukutaito koskee kaikkia uskontoja

Uskontolukutaito muotoillaan kirjassa lähtökohtaisesti kansalaistaidoksi ja osaksi yleisivistystä, joka kattaa kaikki uskonnot ja katsomukset, ei pelkästään niitä, jotka poikkeavat

valtauskonnosta. Se edistää myös ymmärrystä juurtuneen valtauskonnon rooleista ja vaikutuksista yhteiskunnassa. Omat lukunsa tässä valossa saavat kasvatusyhteisöt varhaiskasvatuksesta aina oppivelvollisuuden loppuun asti sekä julkinen sektori eli viranomaistoiminta.

Sekä perusopetus että varhaiskasvatus on Suomessa periaatteessa sitouttamatonta. Tämän seikan kirjoittajat näkevät erityiseksi syyksi edistää uskontolukutaidon hallintaa kaikilla koulutustasoilla. Suomalaisen peruskoulutuksen historia evankelis-luterilaisen kirkon antamassa kansalaiskasvatuksessa selittää monia tavoiksi muodostuneita piirteitä nykyisessäkin koululaitoksessa. Alueellisen eriytymisen seurauksena on kuitenkin jo monia kouluja ja päiväkoteja, joissa luterilaisuus on vähemmistöroolissa mutta nousee erityisen huomion kohteeksi oppilaitoksissa vietettävien perinteisten juhlien kohdalla. Kirjoittajat näkevät opettajien tiedostavan uskontolukutaidon merkittävänä voimavarana tasapainoiltaessa yhteisten arvojen ja moninaisuuden kunnioittamisen välillä.

Viranomaistoiminnassa korostuu helposti islamin näkyvyys, mutta yhtä lailla myös kristillisten suuntausten ja muiden uskontokuntien piirissä on tarve kontekstuaalisen moninaisuuden ymmärtämiselle. Kaikkien Suomessa asuvien ihmisten uskonnollisuus ei ole samanlaista siitä huolimatta, että he kuuluvat samaan uskontokuntaan. Julkisella sektorilla uskontoon liittyvät kysymykset aktualistuvat useimmiten silloin, kun käsiteltävänä on ongelma joko yhteisön sisällä tai sen suhteessa ulkopuoliseen yhteiskuntaan. Terveystieteet, sosiaalityö ja poliisitoimi ovat sektoreita, joissa uskontolukutaito on tärkeä työväline, puhumattakaan jokaiselle ihmiselle katsomukseen katsomatta väistämättömän kuoleman käsittelyssä. Näitä erilaisuuden kohtaamisen erityisalueita kirjoittajat avaavat valaisevin esimerkein peräänkuuluttaessaan uskontolukutaitoista viranomaistoimintaa. Samalla he varoittavat helposta liukumasta uskontosensitiivisyyden puolelle ja huomauttavat aiheellisesti, että uskontoja ja hengellisyyksiä ei kuitenkaan viranomaistoiminnassa pidä ”ymmärtää liikaa”, koska silloin saatetaan samalla hyväksyä uskontojen ongelmia tuottava ulottuvuus.

Uskontolukutaidon haasteet ja mahdollisuudet

Uskontolukutaito suomalaisessa yhteiskunnassa on sivistävä teos, joka osoittaa vastaansanomattomilla tavoilla, miten uskonto on kaikkea muuta kuin neutraali ulottuvuus yhteiskunnassa. Uskontolukutaidon haasteina kirjoittajat nimeävät neljä uhkaa, joiden huomiotta jättäminen voi vesittää monta hyvää aietta yritettäessä ymmärtää uskontojen, henkisyyskäsien kuin myös uskonnottomuuksien dynamiikkaa yhteiskunnassa. Koska kaikista yhteiskunnassa tavalla tai toisella vaikuttavista uskonnoista kukaan ei voi tietää kaikkea, vaarana on yleistäminen, jolloin yksittäisten esille tulevien asioiden tai tiettyjen piirteiden nähdään koskevan koko uskontoa tai uskonnollista ryhmää. Toiseksi tärkeistämisen vaarana on ylikorostaa uskonnon tai uskonnollisen ryhmän roolia, asemaa tai vaikutusvaltaa tietyssä kontekstissa. Kun uskonnollinen ulottuvuus alkaa määrittää ilmiötä, aletaan olla jo uskonnollistamisen hetteiköllä. Piiloistaminen kolmantena uhkana toimii puolestaan päinvastoin silloin, kun uskonnolliset toimijat tai uskonnollisesti sävyttynyt toiminta ei tule näkyväksi yhteiskunnassa. Piiloistaminen voi olla yhtäältä uskonnollisten toimijoiden pyrkimystä esittää uskontonsa ja siihen liittyvät toiminnot ja verkostot yhteiskunnallisesti merkityksellisinä. Toisaalta se voi myös ilmetä ”uskontosokeutena”, joka taas on enemmistön edustajien kompastuskivi. Neljäntenä uhkana nimetään asenteellisuus, joka rakentuu vahvoille ennako-oletuksille.

Kirjoittajat eivät esitä uskontolukutaitoa ainoastaan valtaväestön ymmärrystä edistävänä asiana. He havainnollistavat kannanotoissaan myös sitä, kuinka vähemmistöjen edustajat ja maahanmuuttajat hyötyvät uskontolukutaitonsa kehittämisestä. Valtakirkon asema suomalaisessa yhteiskunnassa näyttäytyy maahanmuuttajalle yhtä outona ja hahmottomana kuin maahanmuuttajan oma uskontoperinnetausta suomalaisessa kulttuuripiirissä eläneelle. Ymmärrys, kontekstualisointi ja analysoiva kriittisyys ovat ne keinot, joilla uskontolukutaitoisesti voi lähestyä uskontoa ilmiönä, kulttuurina ja perinteenä. Armollinen ja realistinen on kuitenkin kirjoittajien toteamus, että ihmisen ajattelu ja toiminta on harvoin täysin johdonmukaista, mikä koskee myös uskontolukutaitoa. Sen kohdalla voitaneen joka tapauksessa todeta kuten niin monen muunkin taidon kohdalla: harjoitus tekee mestarin.

Kirjallisuus

- Hovi, Tuija. 2015. "Localizing and Acculturating the Global: Healing Rooms Prayer Service Network in Finland." *Approaching Religion* 5(1): 79–91. DOI: <https://doi.org/10.30664/ar.67565>
- Isotalo, Anu. 2015. *Mistä on hyvät tytöt tehty? Somalitytöt ja maineen merkitykset*. Turun yliopiston julkaisuja, Sarja – ser. C osa – tom. 407, Scripta Lingua fennica Edita. Turku: Turun yliopisto.
- Martikainen, Tuomas ja Sari Pöyhönen, toim. 2023. *Superdiversiteetti. Näkökulmia maahanmuuton monimuotoisuuteen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kupari, Helena. 2015. *Sense of Religion. The Lifelong Religious Practice of the Evacuee Karelian Orthodox Women in Finland*. Helsinki: University of Helsinki.
- Pauha, Teemu ja Abbas Bahmanpour. 2022. "Shiialaisuus Suomessa." Teoksessa *Suomalaiset muslimit, toimittaneet Teemu Pauha ja Johanna Kontturi*, 32–46. Helsinki: Gaudeamus.

FT Tuija Hovi on uskontotieteen dosentti ja tutkii parhaillaan pyhiinvaelluksen uskonnollisia, henkisiä ja maallisia ulottuvuuksia Turun yliopistossa.